

Handboek **Participatief Actieonderzoek**

Samen bouwen
aan een betere wereld

Madelon Eelderink

De auteur heeft zo zorgvuldig mogelijk getracht alle (beeld)rechthebbenden te achterhalen. Wie desondanks meent auteursrechtelijk aanspraak te kunnen maken, verzoeken wij contact op te nemen met de uitgeverij.

Handboek Participatief Actieonderzoek

Samen bouwen aan een betere wereld

Madelon Eelderink

ISBN 978 90 8560 363 4

NUR 741 / BISAC SOC024000 / THEMA JHB

DOI 10.36254/978-90-8560-363-4

Eerste druk, januari 2020 (ISBN 978 90 8850 946 9)

Tweede gewijzigde druk, juli 2021 (ISBN 978 90 8560 151 7)

Derde gewijzigde druk, mei 2024

© 2024 Uitgeverij SWP Amsterdam

Behoudens de in of krachtens de Auteurswet van 1912 gestelde uitzonderingen mag niets uit deze uitgave worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch door fotokopieën, opnamen of enig andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Maar wat als het makkelijk is?

Voorwoord door Martijn Aslander

Onlangs las ik een inspirerend boek over experimenteren. En over beginnen, en innerlijke barrières overwinnen. Wat ik meenam uit het boek was de bezwering, ‘Maar wat als het makkelijk is?’. De beste manier om dingen te ontdekken waar je nieuwsgierigheid naar verlangt is domweg beginnen. En bij complex, onbekend terrein maakt het doorgaans niet uit waar. En beetje zoals dat gezegde: Hoe eet je een olifant? In stukjes. De mens lijdt het meest aan het lijden dat hij vreest. En zo is het. De confrontatie met de werkelijkheid aangaan werkt vaak het best, als je iets wilt leren. En dat is precies waar dit boek over gaat. En niet zomaar over leren. Maar over leren in de echte wereld, met echte mensen over echte vraagstukken. En niet vanuit de schoolbanken, veilige kantoren of collegebanken. Maar over doen, aangaan, voelen en ervaren. En dat is waar actieonderzoekers zich onderscheiden van kantoor-kamergeleerden. Niks mis met wetenschap hoor... in het geheel niet. Maar ooit, in een te ver verleden was wetenschap het domein van de nieuwsgierigen die zich er niets aan gelegen lieten om te verkennen en te ontdekken. Vanuit een diep niet-weten. Om te leren en te delen. Nederig, zoals Isaac Newton Bernard van Chartres citeerde ‘Als ik meer kon zien was het omdat ik op de schouders van reuzen stond.’ Welnu, van die nederigheid is in de post-moderne neo-liberale takken van wetenschap helaas weinig meer te vinden, schitterende uitzonderingen daargelaten. Participatief Actieonderzoek is research-with-an-attitude. We onderzoeken niet alleen, we gebruiken onderzoek om mét mensen maatschappelijke vraagstukken aan te pakken.

Participatief Actieonderzoek is voor de meeste mensen nieuw terrein. Een terrein dat Madelon uitvoerig heeft verkend. Zowel vanuit de praktijk als vanuit de bestaande theorieën. De netwerk- en informatiesamenleving veroorzaakt een enorme verschuiving van macht, zoals Mozes Naïm al beschreef in zijn geweldige boek *The End of Power*. En die verschuiving van macht in het domein van de wetenschap is een zegen voor de mensheid en de planeet. En hard nodig. Ik hoop ten diepste dat dit boek een eerste bouwsteen is aan bewustwording over de mogelijkheden, de lol en de impact van actieonderzoek. En waarom je geen wetenschapper hoeft te zijn om bij te kunnen dragen aan belangwekkend onderzoek... Nog even over die quote, ‘Maar wat als het makkelijk is?’ Vaak wordt makkelijk verward met ‘vanzelf’. Met makkelijk bedoel ik vooral dat het niet moeilijk is. Het is wel een hoop werk. Maar de offers die je ervoor moet brengen zijn het waard. Veel lees maar vooral doe-plezier!

Martijn Aslander

Stand-upfilosoof en auteur van *Easycratie* en *Nooit af*.

Inhoud

Inleiding	15
Deel 1 De basis	
Inleiding	21
1 Wat is PAO en waarom zou je het toepassen?	23
1.1 Wat is PAO en wat is PAO niet?	23
1.2 PAO als community-upbenadering	24
1.3 Waarom en wanneer passen we PAO toe?	25
1.4 Wat is een complex probleem of vraagstuk?	26
2 De basis van Participatief Actieonderzoek	30
2.1 De zeven zintuigen van een PAO'er	30
2.2 De basisprincipes van PAO	31
2.3 De bouwstenen van eigenaarschap	35
3 Participatief Actieonderzoek door de jaren heen	39
3.1 De jaren 40: Kurt Lewin introduceert Participatief Actieonderzoek	39
3.2 PAO voor maatschappelijke vraagstukken – en de reactie van de overheid	40
3.3 PAO en de academische wereld	40
3.4 PAO in de tegenwoordige tijd	42
3.4.1 <i>Positivisme en sociaal-constructivisme nog steeds op gespannen voet</i>	42
3.4.2 <i>PAO in gemeenten</i>	42
3.4.3 <i>PAO in andere sectoren</i>	43
3.4.4 <i>PAO in coronatijd</i>	43
4 Jouw rol als PAO'er, ethiek en betrouwbaarheid	45
4.1 Competenties en rollen van een PAO'er	45
WAT ALS... ik zowel PAO'er als betrokkene ben?	46
4.2 Ethische aspecten in PAO	49
WAT ALS... deelnemers andere betrokkenen herkennen in de resultaten?	49
4.3 De kwaliteit van een PAO	50

Deel 2 **Het echte werk: het proces van Participatief Actieonderzoek**

Inleiding: PAO-stadia in het kort	55
5 Aanleiding en PAO-stadium 1: Oriëntatie	62
5.1 Het voorlopige PAO-ontwerp	62
5.2 <i>Rapport</i> opbouwen	67
5.3 Systeemaftbakening	69
5.4 Eerste <i>Checkpoint</i> : reflectie op je voorlopige PAO-ontwerp	69
6 PAO-stadium 2: Systemexploratie	71
6.1 De onderdelen van de Systemexploratie	73
WAT ALS... ik zelf ook ideeën heb?	74
6.2 Tweede <i>Checkpoint</i> : Analyse	77
7 PAO-stadium 3: Inzichten delen & Oplossing-identificatie	79
7.1 Visueel maken van resultaten	79
7.2 Derde <i>Checkpoint</i> : inzichten delen, reflectie en gezamenlijke analyse	80
7.3 Prioritering	81
8 PAO-stadium 4: Actieplan Co-creatie	83
8.1 Vierde <i>Checkpoint</i> : ethische en wettelijke verantwoording	84
8.2 Actieplan Co-creatie	84
8.3 Rollen en verantwoordelijkheden bepalen	86
WAT ALS... deelnemers geen verantwoordelijkheid durven of willen nemen?	89
9 PAO-stadium 5: Formalisatie & overdracht	90
9.1 Vijfde <i>Checkpoint</i> : reflectie op ontstane rollen en verantwoordelijkheden	90
9.2 Actieplan formalisatie & overdracht	91
9.3 Viering	91
9.4 Implementatie	92
10 PAO-stadium 6: Monitoren	94
10.1 Activiteiten monitoren	94
10.2 Zesde <i>Checkpoint</i> : reflectie op activiteiten	95
10.3 Aanpassing van het actieplan waar nodig	95

11 PAO-stadium 7: Evaluatie	99
11.1 Zevende <i>Checkpoint</i> : proces- en resultatenevaluatie	99
11.1.1 <i>Criteria voor PAO-procesevaluatie</i>	100
11.1.2 <i>Criteria voor PAO-resultatenevaluatie</i>	102
11.2 Opschaling in PAO	103
12 Rapporteren over PAO	105
12.1 Het doel van rapporteren	105
12.2 De structuur van een PAO-rapport	106
12.3 Aandachtspunten	109
Deel 3 PAO-methoden	
Inleiding	113
13 Methoden voor Oriëntatie en Systemexploratie	115
13.1 Informele gesprekken (en mandarijnen)	115
13.2 Individuele diepte-interviews	117
13.2.1 <i>Het gestructureerde, semigestructureerd en ongestructureerde interview</i>	118
13.2.2 <i>Selectie van deelnemers</i>	119
13.2.3 <i>Het begin, het midden en het einde van het interview (en daarna)</i>	119
WAT ALS... iemand continu van het onderwerp afdwaalt?	123
13.3 Focusgroepen	126
13.3.1 <i>Doelen van focusgroepen in PAO</i>	127
13.3.2 <i>Voor- en nadelen van focusgroepen</i>	127
13.3.3 <i>Opzet van een focusgroep</i>	128
13.3.4 <i>Selectie van deelnemers</i>	129
13.3.5 <i>Locatie</i>	130
13.3.6 <i>Facilitatorvaardigheden</i>	132
13.3.7 <i>Het begin, het midden en het einde van een focusgroep</i>	132
WAT ALS... in een focusgroep één persoon continu aan het woord is?	134
13.3.8 <i>Na de focusgroep</i>	135
13.4 Observatie	136
13.4.1 <i>Doel van observatie</i>	136
13.4.2 <i>Voor- en nadelen van observatie</i>	137
13.4.3 <i>Vormen van observatie</i>	137
13.4.4 <i>Coderingsschema's</i>	138

13.4.5	<i>De observatiemethode stap voor stap</i>	139
13.4.6	<i>Ethische overwegingen</i>	140
13.5	Enquêtes	140
13.5.1	<i>Het doel van enquêtes</i>	140
13.5.2	<i>Voor- en nadelen van enquêtes</i>	142
13.5.3	<i>De enquêtemethode stap voor stap</i>	142
13.6	Village Mapping	143
13.6.1	<i>Het doel van Village Mapping</i>	143
13.6.2	<i>De Village Map als een van de vele variaties</i>	144
13.6.3	<i>De Village Map-methode stap voor stap</i>	144
13.7	Transect Walks	146
13.7.1	<i>Het doel van Transect Walks</i>	147
13.7.2	<i>Voor- en nadelen van Transect Walks</i>	147
13.7.3	<i>De Transect Walk-methode stap voor stap</i>	149
13.8	PhotoVoice	149
13.8.1	<i>Het doel van PhotoVoice</i>	150
13.8.2	<i>Voor- en nadelen van PhotoVoice</i>	150
13.8.3	<i>De PhotoVoice-methode stap voor stap</i>	153
13.9	Seasonal Diagrams	154
13.9.1	<i>Het doel van Seasonal Diagrams</i>	154
13.9.2	<i>De Seasonal Diagram-methode stap voor stap</i>	156
13.10	Dagboeken	156
13.11	Andere methoden	157
13.12	Analyse in PAO	157
13.12.1	<i>Het doel van analyse</i>	157
13.12.2	<i>Diverse modellen en vormen van analyse</i>	158
13.12.3	<i>Analyse in PAO stap voor stap</i>	160
14	Methoden voor Inzichten delen & Oplossing-identificatie	163
14.1	Visualisaties voor reflectie	163
14.1.1	<i>Cognitive Mapping</i>	163
14.1.2	<i>Probleemboom en droomboom</i>	165
14.1.3	<i>Vennndiagram</i>	168
14.1.4	<i>Social map of Stakeholdermap</i>	168
14.1.5	<i>Het Plannenweb</i>	170
14.1.6	<i>Timeline</i>	171
14.1.7	<i>Tabellen en grafieken</i>	171
14.1.8	<i>Metaforen</i>	171
14.1.9	<i>Andere manieren om resultaten te delen ter reflectie</i>	172

14.2	Reflecteren en analyseren met deelnemers	173
	WAT ALS... ideeën die door deelnemers worden genoemd steeds worden beoordeeld en afgeketst door andere deelnemers?	174
14.3	Methoden voor prioriteren	177
	14.3.1 <i>De PAO-prioriteitentabel</i>	178
	14.3.2 <i>COCD-Box</i>	180
	14.3.3 <i>Prioriteitsmatrix</i>	183
	14.3.4 <i>Simulation Game</i>	184
	14.3.5 <i>Prioriteringsenquêtes</i>	186
14.4	Methoden voor besluitvorming	186
	14.4.1 <i>Value-focused Thinking</i>	186
	14.4.2 <i>Convergent Facilitation</i>	186
	14.4.3 <i>Deep Democracy</i>	187
	14.4.4 <i>Emphatic Solution Sculpting</i>	187
15	Methoden voor Actieplan Co-creatie	190
15.1	Appreciative Inquiry	190
	15.1.1 <i>De basisprincipes van Appreciative Inquiry</i>	190
	15.1.2 <i>Appreciative Inquiry stadia</i>	191
	15.1.3 <i>Toepassingen van AI in PAO</i>	192
	15.1.4 <i>Werkvormen in Appreciative Inquiry</i>	195
	WAT ALS... mensen zeggen dat ze niet kunnen dromen? Of... dat ze niet kunnen tekenen?	196
15.2	World Café	197
15.3	De Plant-methode	198
15.4	Road to Progress	200
15.5	The Challenge Circle	202

Deel 4 **Casussen**

Inleiding	205	
16 The Healthy Cooking Challenge	206	
16.1	Achtergrond en aanleiding	206
16.2	Aanpak en resultaten	207
	16.2.1 <i>Oriëntatie</i>	207
	16.2.2 <i>Systeemexploratie</i>	208
	16.2.3 <i>Inzichten delen & Oplossing-identificatie</i>	208
	16.2.4 <i>Actieplan Co-creatie</i>	209

16.2.5	<i>Monitoren (en doorontwikkeling!)</i>	211
16.2.6	<i>Evaluatie</i>	212
16.3	Discussie	213
17	Save our Sharks	215
17.1	Achtergrond en aanleiding	215
17.2	Aanpak en resultaten	216
17.2.1	<i>Oriëntatie</i>	216
WAT ALS...	betrokkenen je niet lijken te vertrouwen?	217
17.2.2	<i>Systeemexploratie</i>	218
17.2.3	<i>Inzichten delen & Oplossing-identificatie</i>	221
17.2.4	<i>Actieplan Co-creatie</i>	224
17.2.5	<i>Formalisatie & Overdracht</i>	225
17.2.6	<i>Monitoren</i>	227
17.2.7	<i>Evaluatie</i>	228
17.3	Discussie	229
18	Vollenhove in <i>the</i> Picture	231
18.1	Achtergrond en aanleiding	231
18.2	PAO-aanpak	233
18.2.1	<i>Oriëntatie</i>	233
18.2.2	<i>Systeemexploratie</i>	234
18.2.3	<i>Inzichten delen & Oplossing-identificatie</i>	235
18.2.4	<i>Actieplan Co-creatie</i>	237
18.2.5	<i>Formalisatie & Overdracht</i>	237
18.2.6	<i>Monitoren</i>	238
18.2.7	<i>Evaluatie</i>	238
18.3	Resultaten uit het PAO	239
18.4	Ervaringen van het PAO-team	243
18.5	Discussie	243
Literatuur		249
Ten slotte		251
Dankwoord		253
Over de auteur		255

Inleiding

Er is een reden waarom ik mijn carrière volledig richt op Participatief Actieonderzoek. Of meerdere eigenlijk. Het begon allemaal in 2008, toen ik voor mijn afstuderen International Public Health aan de Vrije Universiteit Amsterdam voor drie maanden naar Guatemala vertrok. Ik zou voor het eerst Participatief Actieonderzoek toepassen op het onderwerp kindersterfte door diarree. Wat daar gebeurde heeft mij zodanig gefascineerd dat ik mij sindsdien bezig heb gehouden met de manier waarop mensen – hele gemeenschappen – gezamenlijk positieve verandering kunnen realiseren in hun omgeving om hun situatie, en daarmee een stukje wereld, te verbeteren.

Participatief Actieonderzoek (PAO) werd tijdens de opleiding heel kort genoemd als methode om onderzoek in te zetten als veranderaanpak in gemeenschappen. Het werd echter niet gestimuleerd, beter konden we het houden bij kwantitatief of kwalitatief onderzoek en het opleveren van je scriptie. Dan kon je ook makkelijk aansluiten bij de aangeboden onderzoeksstages. Maar ik was juist erg nieuwsgierig naar PAO. Gelukkig had ik een open-minded begeleider die me steunde, maar dan moest ik wel een eigen stage vinden, want PAO-stages waren er niet.

Via via kwam ik in een klein, afgelegen dorp hoog in de bergen van Guatemala terecht. Ik had me goed inge lezen in de literatuur van kindersterfte door diarree en dacht daarmee al wel te weten wat er in dat dorp moest gebeuren. De benadering van PAO dwong mij echter mijn westerse bril van wat ik dacht dat goed was af te zetten en écht goed te luisteren naar wat de lokale betrokkenen hierover te zeggen hadden. Onder hen bleek een enorme hopeloosheid te heersen wat dit onderwerp betrof, er waren enorme spanningen tussen actoren en wederzijdse beschuldigingen met betrekking tot de oorzaak van de problematiek, en niemand leek een oplossing te hebben om kindersterfte door diarree terug te dringen.

Gedurende dat proces heb ik gezien hoe deze in eerste instantie passieve houding ('Ik kan er zelf niets aan doen') en wederzijdse beschuldigingen veranderde in een houding van wederzijds begrip, respect, eigenaarschap en samenwerken. Tijdens en zelfs na mijn periode in het dorp bedachten de lokale betrokkenen het ene na het andere initiatief waar ikzelf – en waarschijnlijk ook de afzonderlijke betrokkenen – nooit op was gekomen, en voerden die samen uit op basis van mankracht, talent en lokale middelen. Die initiatieven gingen veel verder dan de aanpak van kindersterfte!

Na mijn afstuderen wilde ik de ontwikkelingssamenwerking in, en wel met PAO. Ik solliciteerde me suf, maar werd nergens aangenomen. Uiteindelijk kreeg ik een vrijwilligersfunctie bij een Nederlandse ngo en mocht ik drie en een halve maand naar Kameroen om onder andere een waterproject te coördineren. Geen PAO, alleen coördineren. Het projectplan lag er al, dat was in Nederland top-down ontwikkeld

door mijn collega's, vanachter hun bureau. Het zag er professioneel uit en ik was onder de indruk. Tijdens mijn tijd in Kameroen liep ik tegen enorm veel problemen aan. Even leken het gewoon de omstandigheden te zijn, maar al snel kreeg ik door dat het project op allerlei manieren werd tegengewerkt, tot hekserij aan toe. Er bleken dus mensen te zijn die helemaal geen stromend water wilden! Misschien mensen die gebotteld water verkochten? Vrouwen die het juist fijn vonden om met elkaar op pad te gaan om water te halen? Ik wist het niet, want ik had geen (actie)onderzoek gedaan. Op de dag voor vertrek terug naar Nederland was er stromend water, maar je kunt je voorstellen dat ik met een knoop in mijn maag in het vliegtuig stapte.

In de jaren daarna heb ik me meer verdiept in PAO en de verschillen met de – in de ngo-sector toen meer gangbare – top-downbenadering. Langzaam vielen de puzzelstukjes op hun plek. Wat er in Guatemala gebeurde bleek geen toeval. Participatief Actieonderzoek met lokale betrokkenen en daarmee het co-creëren van oplossingen kost wellicht meer tijd dan wanneer je vanaf je eigen bureau een project bedenkt, je kunt er enorme impact mee hebben. Ik realiseerde me dat die problemen die ik in Kameroen ondervond met PAO voorkomen hadden kunnen worden. Vanaf toen wist ik dat ik mij maar op een ding wilde richten en daar heel goed in wilde worden: Participatief Actieonderzoek!

Ik wilde mij niet richten op één sector, zoals bijvoorbeeld (internationale) volksgezondheid waar ik voor was opgeleid; mij ging het puur om de methodiek van PAO. Wereldwijd, om hele gemeenschappen vanuit zelfredzaamheid, wederzijds respect, eigenaarschap, empowerment en gezonde samenwerkingsconstructies de complexe problemen van deze tijd aan te laten pakken. Wat zou er gebeuren als je complexe vraagstukken constructief kunt oplossen met iets wat we in overvloed hebben op deze planeet, namelijk mensen? Participatief Actieonderzoek werd mijn roeping. Ik startte mijn organisatie SevenSenses, die zich puur richt op de methodiek van PAO, en ik ben er tot op de dag van vandaag blij mee. Ik reis de hele wereld over om op heel verschillende onderwerpen met verschillende bevolkingsgroepen en organisaties Participatief Actieonderzoek te doen en te begeleiden en mensen te trainen in PAO. Mijn PhD-traject aan het Copernicus Instituut van de Universiteit Utrecht heeft mij daarnaast de mogelijkheden gegeven om het PAO-proces tot in detail te bestuderen.

Nu is de tijd daar om mijn ervaringen met je te delen. Ik hoop dat ik je met dit boek de handvatten kan geven om zelf een PAO uit te voeren binnen jouw werkveld. Of dat nou in de gezondheidszorg is, in de ontwikkelingssector, de milieusector, op sociale vraagstukken of iets anders.

In Deel 1 beschrijf ik de basis van Participatief Actieonderzoek. Wat is het en waarom en wanneer passen we het toe (hoofdstuk 1)? Wat zijn de basisprincipes van PAO (hoofdstuk 2)? We bekijken hoe PAO zich heeft ontwikkeld door de jaren heen

(hoofdstuk 3) en zoomen in op de rol van een participatief actieonderzoeker, ethische aspecten en betrouwbaarheid (hoofdstuk 4). In Deel 2 neem ik je mee langs de verschillende stadia van PAO en welke onderdelen daarbij horen, eerst in het kort in de Inleiding, daarna uitgebreid per stadium (hoofdstuk 5 tot en met 11). Ook gaan we het hebben over het schrijven van een PAO-rapport (hoofdstuk 12). In Deel 3 gaan we vervolgens dieper in op de verschillende methoden die je kunt toepassen en vooral hoe je ze toepast. Ik maak onderscheid tussen methoden die vooral geschikt zijn voor de dataverzameling in de stadia van Oriëntatie en Systeemexploratie (hoofdstuk 13), methoden voor reflectie, prioriteren en besluitvorming voor het stadium van Inzichten delen & Oplossing-identificatie (hoofdstuk 14) en methoden voor Actieplan Co-creatie (hoofdstuk 15). Ten slotte presenteer ik in Deel 4 een aantal concrete PAO-casussen uit mijn werkveld, zodat je hetgeen in dit boek beschreven staat ook in de praktijkcontext kunt plaatsen. Hoofdstuk 16 gaat over de toepassing van Appreciative Inquiry in PAO in een sloppenwijk in Kampala, Oeganda om longziekten bij kinderen tegen te gaan. Hoofdstuk 17 gaat over de manier waarop je met systeemdenken in PAO tot oplossingen komt waar eerst tegenstrijdige belangen leken te bestaan, een PAO naar haaienbescherming op het Caraïbische eiland Saba. Daarnaast beschrijft dit hoofdstuk hoe de verschillende PAO-stadia zijn doorlopen. Hoofdstuk 18, het laatste hoofdstuk in dit boek, gaat over een PAO in de L-Flat in Zeist, Nederland en het betrekken van gemeentemedewerkers als PAO'ers in het proces. Door het hele boek heen vind je kaders waarin ik een praktijkvoorbeeld geef om toe te lichten hoe ik of mijn collega-PAO'ers een PAO-methode hebben toegepast, of kaders waarin ik 'wat als...'-situaties toelicht en extra tips geef. Ten slotte vind je links en QR-codes naar de website van SevenSenses of het YouTube-kanaal voor meer informatie en video's.

Rest mij je nog veel succes en plezier te wensen bij het lezen van dit boek en het toepassen van Participatief Actieonderzoek in jouw werkveld!

Madelon

The background features a central starburst or sunburst pattern in shades of blue and purple, radiating outwards. Overlaid on this are numerous semi-transparent circles of varying sizes and colors, ranging from light blue to dark purple, creating a layered, geometric effect.

Deel 1

De basis

**'No research without action,
no action without research'**

Kurt Lewin

Inleiding

Het eerste deel van dit boek gaat over de basis van Participatief Actieonderzoek (PAO). Voordat je aan een PAO begint is het eerste dat je wilt weten: wat is PAO en is het toepasbaar op het vraagstuk dat je wilt aanpakken? Wat zijn de basisprincipes van PAO, hoe is het ooit tot stand gekomen en hoe heeft PAO zich door de jaren heen ontwikkeld? En ten slotte: wat is jouw rol als PAO'er en waar moet je allemaal rekening mee houden? Dit behandel ik allemaal in het eerste deel van dit boek. Maar voordat we daaraan beginnen, licht ik in deze inleiding nog wat basisbegrippen toe die je in dit boek veel gaat tegenkomen.

Participatief Actieonderzoek (PAO). Een onderzoeksbenadering die mensen in staat stelt om met elkaar complexe problemen in hun dagelijkse (werk)leven aan te pakken. Lees meer hierover in paragraaf 1.1.

PAO'er. Dit is de persoon die het PAO uitvoert. Dit kan een betrokkene (zie hieronder) of een externe, onafhankelijke PAO'er zijn. Vaak werken zij samen in een PAO-team. Hoewel de volledige naam 'participatief actieonderzoeker' is, gebruik ik hier voor het gemak de afkorting PAO'er. Een PAO wordt vaak door meerdere PAO'ers uitgevoerd, maar voor het gemak gebruik ik in dit boek enkelvoud.

Betrokkene. Met een betrokkene, ook wel actor, stakeholder of belanghebbende genoemd, bedoel ik een persoon die direct of indirect, positief of negatief, iets met het PAO-onderwerp te maken heeft. Dit kan bijvoorbeeld een lokale bewoner zijn, iemand van een betrokken organisatie of van de overheid. Een betrokkene kan wel of niet deelnemer van het PAO zijn.

(PAO-)deelnemer. Met deelnemer bedoel ik een betrokkene die aan een of meerdere onderdelen van het PAO deelneemt. Een deelnemer is bijvoorbeeld iemand die wordt geïnterviewd en/of deelneemt in focusgroepen om oplossingsrichtingen tot passende actieplannen te co-creëren. Een deelnemer is onderdeel van de PAO-community (zie hieronder).

PAO-community. Een community of gemeenschap is een groep van mensen die iets gemeenschappelijks delen, bijvoorbeeld op basis van geografische locatie (zoals een dorp, een wijk of een eiland), cultuur, religie of levensovertuiging, of in engagement (zoals betrokkenheid bij een bepaald maatschappelijk vraagstuk). In een PAO-community spreken we van het collectief van betrokkenen op basis van engagement, ofwel betrokkenheid bij een PAO-onderwerp. Dit kunnen dus mensen zijn binnen en buiten een geografisch gebied, van diverse culturen en met verschillende doelstellingen, zowel binnen als buiten organisaties. Een PAO-community bestaat uit betrokkenen die indien gewenst PAO-deelnemer of zelfs PAO'er kunnen zijn. Als de PAO-

community klein genoeg is kan ieder lid van die community PAO-deelnemer zijn, maar meestal is een deel van die community PAO-deelnemer.

Betrokkenengroep. Een betrokkenengroep, ook wel stakeholdergroep genoemd, is een groep mensen binnen – en soms ook gedeeltelijk buiten – je PAO-community die een subgemeenschappelijkheid hebben, bijvoorbeeld bewoners, medewerkers van een welzijnsorganisatie of een geloofsgemeenschap.

Voor het gemak gebruik ik door het hele boek voor alle genoemde personen (zoals de PAO'er of PAO-deelnemer) de hij-vorm.

1 Wat is PAO en waarom zou je het toepassen?

Participatief Actieonderzoek kent vele definities en toepassingsvormen. Het is daarom niet zo vreemd dat er zo nu en dan verwarring is over wat Participatief Actieonderzoek nou precies inhoudt. In dit hoofdstuk ga ik hierop in en beschrijf ik wanneer we het wel of niet toepassen en waarom.

1.1 Wat is PAO en wat is PAO niet?

Participatief Actieonderzoek is een onderzoeksbenadering die mensen in staat stelt met elkaar complexe problemen in hun dagelijkse (werk)leven aan te pakken. Door middel van het gezamenlijk onderzoeken van hun situatie en de perspectieven van diverse betrokkenen hierop, wordt duidelijk hoe de onderzochte problematiek is ingebed in het grotere systeem, hoe de gewenste situatie eruitziet en waar kansen liggen voor positieve verandering. Op basis van die resultaten – de gezamenlijke kennis van alle betrokkenen – stelt de methodiek van PAO hen in staat gezamenlijk nieuwe inzichten op te doen en om te zetten naar passende actieplannen en deze met elkaar te realiseren.

PAO richt zich dus altijd op praktijksituaties en heeft – in tegenstelling tot kwalitatief of kwantitatief onderzoek – ten doel deze praktijksituaties zodanig te veranderen dat er een gewenste(re) situatie ontstaat, zoals bepaald door de betrokkenen zelf. In kwalitatief en kwantitatief onderzoek daarentegen is het voornaamste doel ‘iets begrijpen’ en is het daarnaast belangrijk dat data ‘zo zuiver mogelijk zijn’, dus zo min mogelijk beïnvloed door externe factoren. Onderzoeksresultaten moeten generaliseerbaar zijn, iets wat in PAO een stuk moeilijker is vanwege het contextspecifieke karakter van PAO.

Ik kom in de praktijk vaak mensen tegen die zeggen: ‘Wij doen ook Participatief Actieonderzoek!’ Superleuk, maar als ik doorvraag, blijken zij toch een andere betekenis te geven aan de term. Zo wordt PAO soms aangeduid als ‘een paar dagen het veld in om te praten met de probleemeigenaren, om daar vervolgens vanuit kantoor een passende interventie voor te bedenken’. Een andere aanduiding is ‘het onderzoeken van actie’, dus een interventie die top-down – vanuit een organisatie of instantie – is bedacht en geïmplementeerd, als het ware evalueren door met de betrokkenen te praten. In beide gevallen worden er een paar belangrijke aspecten van PAO gemist. Ten eerste is PAO een verandering mét mensen, en niet over of voor mensen: de ‘onderzochten’ worden de verbeteraars van hun eigen situatie, niet de (externe)

onderzoekers. Ten tweede is ‘een paar dagen praten met probleemeigenaren’ vrijwel altijd te weinig om een goed beeld te krijgen van het totale systeem van perspectieven rond een bepaald thema. Als niet alle perspectieven goed in beeld zijn gebracht, is de kans klein dat er een oplossingsrichting gevonden wordt die voor iedereen passend en acceptabel is. Ten derde gaat PAO over het co-creëren van nieuwe, innovatieve oplossingen voor bestaande problemen door de betrokkenen (niet door buitenstaanders), waarbij evaluatie slechts een klein onderdeel is nadat de oplossing haar impact heeft behaald (meer over evaluatie in PAO in hoofdstuk 11).

1.2 PAO als community-upbenadering

PAO is dus geen top-downbenadering. In de klassieke top-downbenadering zijn het de autoritaire actoren, leiders en/of machthebbers die bepalen wat er gebeurt. Dit leidt vaak tot onbegrip van diegenen voor wie het nieuwe plan of beleid is bedoeld, dat zich soms uit in nalatigheid, klachten, stakingen en dergelijke. PAO wordt nog weleens gezien als een pure bottom-upbenadering: de ‘lagere niveaus van de samenleving’ – vaak bewoners en/of probleemeigenaren – co-creëren en realiseren plannen voor verandering. Daar ben ik het niet mee eens. Ten eerste vind ik de naam ‘bottom-up’ (als tegenstelling van ‘top-down’) een term die de hiërarchie benadrukt en die zou insinueren dat bewoners of probleemeigenaren het ‘afvoerputje’ – de ‘bottom’ – van de samenleving zijn. Waarom worden autoritaire actoren eigenlijk ‘de top’ genoemd en de niet-autoritaire actoren ‘de bottom’? Dit past niet binnen de basisprincipes van PAO. Ten tweede geeft de pure bottom-upbenadering ook vaak problemen: de bottom-up ontwikkelde plannen voor verandering zijn niet altijd in lijn met beleid van ‘de top’ en autoriteiten uit die ‘top’ kunnen – als het ze niet aanstaat – gemakkelijk ontstane initiatieven weer om zeep helpen.

Ik spreek liever van de term ‘community-up’, waarbij de community bestaat uit alle institutionele en niet-institutionele actoren – uit ‘de top’ én ‘de bottom’ – die te maken hebben met een bepaald maatschappelijk vraagstuk (de PAO-community). In deze term zie je geen hiërarchie terug; in PAO is er namelijk geen ‘stem’ die meer weegt dan de ander. Alle actoren, of ze bij een organisatie horen of niet, brengen hun perspectief in, wat zorgt voor een nieuw, gezamenlijk perspectief – ‘het systeem’ – op de werkelijkheid. Dit vormt de basis voor verandering, waarin alle actoren hun eigen aandeel hebben dat bij hen past.